

JAUME I
EN LA VALÈNCIA BAIXMEDIEVAL

LA MEMÒRIA DEL REI
A TRAVÉS DE LA IMATGE

Francesc Granell Sales

ÍNDIX

PRÒLEG, per Amadeo Serra Desfilis.....	9
INTRODUCCIÓ.....	13
ABREVIATURES.....	34
I. COMMEMORACIONS CÍVIQUES	35
1. LES FESTES DE SANT DIONÍS I SANT JORDI	35
1.1 La commemoració d'una croada	36
1.2 La processó i les imatges	46
1.3 La bandera: el rei present.....	57
1.4 La (re)presentació de la conquesta	60
2. EL RETAULE DE SANT JORDI DEL CENTENAR DE LA PLOMA	62
2.1 Els destinataris en la imatge	63
2.2 La batalla del Puig.....	66
2.3 El retaule de Xèrica	70
2.4 La croada santa i el Centenar de la Ploma.....	82
2.5 L'anhel de la guerra santa	85
II. REPRESENTACIONS FIGURATIVES I OBJECTES AMB AURA.....	87
1. EL REI LEGISLADOR EN MINIATURES I IL·LUSTRACIONS	87
1.1 Manuscrits jurídics il·luminats	88
1.2 Pragmatisme de la memòria.....	109
2. LES ARMES DE JAUME I I ALTRES IMATGES A LA CATEDRAL	110
2.1 El bisbe Hug de Llupià: les armes a la capella major i el <i>Liber instrumentorum</i>	111
2.2 La icona de la Mare de Déu de la Seu	124
2.3 El centre neuràlgic de la imatge del rei	131

III. ESPAIS DE MEMÒRIA.....	135
1. CONFRARIES I MONESTIRS.....	135
1.1 La casa confraternal de Sant Jaume: el suposat fundador i la imatge <i>jacobeojaumina</i>	136
1.2 Els monestirs de Sant Vicent de la Roqueta i de Santa Maria del Puig.....	144
1.3 El relat del monarca fundador i restaurador del cristianisme	151
2. EL PAISATGE URBÀ.....	152
2.1 El paisatge monumental de la colonització	153
2.2 L'arquitectura com a motiu d'identitat civil	157
2.3 Beuter, l'arqueologia literària de la conquesta	164
2.4 La projecció mnemònica d'espais i monuments.....	170
CONCLUSIONS.....	173
BIBLIOGRAFIA.....	183

PRÒLEG

L'ombra de Jaume I és allargada. Diuen les fonts coetànies que era un home alt i les despulles trobades al seu sepulcre en el monestir de Poblet confirmen aquest testimoni; cal suposar, per tant, que projectava una ombra en proporció a l'alçada de la persona. La seua talla heroica, tanmateix, depèn més de com ha estat recordat, imaginat i venerat en tant que fundador dels regnes de Mallorca i València, conqueridor d'aquestes terres i les de Múrcia als andalusins, legislador, croat de cor i cavaller per convicció, devot de la Mare de Déu i figura històrica immarcescible en la memòria dels valencians.

Comptat i debatut, la història de Jaume I ha estat escrita i analitzada per molts altres autors (Ernest Belenguer, Robert I. Burns, Vicent J. Escartí o Antoni Furió, per esmentar els noms del més recents); també la seua imatge, entesa com a record figurat del rei, l'havia estudiada Marta Serrano Coll dins del marc de les efigies dels monarques de la Corona d'Aragó. Tanmateix, la construcció memorial d'un personatge històric a València que ha deixat empremta en retrats, objectes, símbols i llocs des del segle XIII fins a la revolta de les Germanies –en la qual encara va invocar-se la figura del rei conqueridor– ha estat l'objecte d'estudi triat per Francesc Granell Sales per a la seua investigació, que presentà com a tesi doctoral d'Història de l'Art a la Universitat de València ara fa un any.

Com es pot mesurar la talla heroica d'un rei? En la cultura grega es pensava que l'alçada dels herois estava per damunt de la de la resta de persones i per davall dels déus. L'estatura d'en Jaume li pertocava, però curiosament no va assolir tanta significació com altres elements sense els quals ara ens costa imaginar el monarca: l'abillament de cavaller amb la cimera del drac, l'espasa, l'heràldica dels quatre pals de la senyera reial i la seua ferma expressió d'autoritat. Francesc Granell ha procedit en aquest llibre a esbrinar amb molt de rigor quins elements, des de quan i amb quin pes relatiu s'han barrejat en la imatge de la cultura visual de l'edat mitjana i en la figura

històrica vinculada també a les facetes com a monarca, guerrer, legislador i fundador del regne de València. El personatge que van venerar els homes i les dones de la València dels segles XIV, XV i XVI, a més d'una imatge –en realitat nombroses imatges– es re-presentava en festes, cerimònies, llibres, escuts d'armes, escenaris del paisatge urbà i, en definitiva, en matèria i acció posades al servei de la memòria cultural d'una comunitat.

Les imatges figurades enmig de les celebracions i dels actes commemoratius, com la festa del 9 d'Octubre o la de Sant Jordi, els llocs de memòria que s'associaven al monarca conqueridor, el record imaginat a partir de la lectura dels textos i documents, i els objectes atresorats com a verdaderes relíquies d'un heroi quasi canonitzat en la memòria compartida contribueixen plegats a enaltir Jaume I fins al punt que el personatge històric obri el pas a la figura mítica; mítica perquè no debades es tracta d'una elaboració narrativa de qui fou el rei, que ja no rau tant en els fets històrics com en el relat de la seua vida i les gestes, i en com foren recordades per la societat valenciana baixmedieval.

Els ingredients que fornien la imatge del rei a València foren, per tant, diversos: hi havia imatges en acció, aptes per a desfermar la memòria dels fets i del personatge, com les festes i rituals, cívics i religiosos, que es repetien any rere any; llocs de commemoració que s'alçaven com fites en el paisatge urbà; relíquies associades a la vida del monarca amb una presència tangible i emmarcada pel record; escuts i estendards, figuracions en retaules i manuscrits, i tot un seguit d'elements simbòlics, sensorials i emotius que invocaven el rei en Jaume en escenaris i situacions solemnes o quotidianes. Un dels mèrits d'aquesta investigació consisteix a posar en relleu el paper decisiu exercit per les institucions, la ciutat i la cort, l'Església i la monarquia, en la plasmació i decantació de la memòria i la imatge de Jaume I en la València medieval.

Convidem els lectors a descobrir aquest panorama d'imatges que activen la memòria del rei dins del panòptic que pretén ser l'obra que teniu a les mans. El llibre naix d'una tesi doctoral duta a terme dins del programa de Doctorat en Història de l'Art de la Universitat de València, amb el recolzament fonamental d'un contracte d'investigació (ACIF) de la Generalitat Valenciana, emparat pel doctor Luis Arciniega i per qui subscriu aquestes lletres de presentació. Cal reconèixer també les aportacions dels avaluadors i membres del tribunal que la jutjaren, amb voluntat constructiva, en juliol de 2022: Aymat Catafau, Vincent Debiais, Vicent J. Escartí, Francesca Español, Matilde Miquel i Marta Serrano. El grup d'investigació MUPART, dedicat a l'estudi de la memòria, el significat i la recepció de l'art en l'àmbit valencià d'època medieval i moderna, va acollir Francesc Granell Sales i

ha contribuït a la seua formació, però correspon a l'autor haver assolit el punt de saó com a investigador. En dona prova la lectura atenta i acurada de les fonts, la recerca de documentació de primera mà, si escau, i el propòsit d'enquadrar les manifestacions artístiques en el context cultural, en particular, tenint en compte les intencions i interessos, latents o manifestos, dels agents que participen en la conservació i transmissió del patrimoni artístic. Vull agrair a Publicacions de la Universitat de València que haja acollit l'edició d'aquest llibre, que arribarà així a un públic ample, dins i més enllà de l'àmbit acadèmic, interessat en la figura de Jaume I i sobretot en l'elaboració de la seua imatge com a personatge històric.

València, juliol de 2023

AMADEO SERRA DESFILIS